

ЗАГАЛЬНОУКРАЇНСЬКІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ВИМІРИ СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ РИНКУ ПРАЦІ

УМАНЕЦЬ Т. В.

доктор економічних наук

КОСЬМІНА К. М.

аспірантка

Одеса

Період, протягом якого українська економіка трансформується у руслі ринкових перетворень, складає вже більш ніж 20 років. За цей час сформувалися регіональні ринки праці, які відрізняються диференціацією та інтенсивністю процесів, що відбуваються, структурними зрушеннями та адаптаційними можливостями. А це, у свою чергу, визвало необхідність наукових досліджень цих ринків, їх національних і регіональних особливостей, трансформаційних змін, механізмів регулювання тощо.

До наукової розробки теоретичних і прикладних проблем розвитку національного ринку праці, регулювання зайнятості населення в умовах поглиблення його структурної неоднородності значний внесок зробили такі вітчизняні вчені, як: О. Амосов, С. Бандур, Д. Богиня, І. Бондар, О. Грішнова, В. Гриньова, С. Злупко, М. Кім, А. Колот, Ю. Краснов, Е. Лібанова, В. Онікієнко, В. Онищенко, В. Петюк, І. Садова, Л. Семів та ін. Але й досі недостатньо розробленими залишаються питання реструктуризації регіонального ринку праці, розвитку його інформаційно-аналітичної інфраструктури, розробки економічної стратегії ефективної зайнятості.

Ефективність управління на ринку праці, насамперед, визначається рівнем розвитку його інфраструктури. Аналіз сучасної наукової літератури показав, що методики комплексного аналізу наявного стану інфраструктури ринку праці не існує. Водночас треба зауважити, що теоретично-методологічна база інфраструктури ринку праці відображена у роботах Л. К. Семів, І. Я. Садової, Д. П. Богіні [1, с. 47; 2, с. 63 – 64]. Але ці напрацювання не торкаються інформаційно-аналітичної інфраструктури ринку праці, базовим елементом якої є державна статистика.

Мета розвитку інформаційно-аналітичної інфраструктури ринку праці визначається такими ключовими його проблемами, як: досягнення збалансованості попиту та пропозиції робочої сили, зростання конкурентоспроможності і фахової мобільності робочої сили; попередження зростання безробіття та соціальної напруженості. Ці проблеми мають регіональну специфіку і тому при вирішенні цього питання особливо увагу слід приділяти регіонам, де спостерігається швидке економічне зростання і структурний, а іноді й загальний дефіцит трудових ресурсів. До такого висновку ми дій-

шли, проаналізувавши результати групування областей України за темпами зростання (зниження) фізичного обсягу валового регіонального продукту (ВРП) та рівня зареєстрованого безробіття у 2010 р. порівняно з попереднім [3, с. 50, 357]. Найбільшу питому вагу серед регіонів України (29,6%) складають області, де спостерігається відносно скорочення фізичного обсягу ВРП і низькі (4,8% – 7,5%) та середні (7,6% – 10,2%) темпи зниження рівня зареєстрованого безробіття. За ознакою територіально-галузевої структури ВРП 50% цих регіонів – це обслуговуючі регіони (Харківська, Чернігівська, Волинська, Хмельницька), 25% – індустріальні (Івано-Франківська та Сумська), 25% – збалансовані (Тернопільська і Чернівецька). Значну долю у структурі регіонів України (26,0%) складають області з середніми темпами зростання фізичного обсягу ВРП (4,0% – 7,8%) і середніми темпами зниження рівня зареєстрованого безробіття (7,6% – 10,2%). 60% цих регіонів – це обслуговуючі регіони. До них слід віднести такі регіони: АР Крим, Дніпропетровська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Рівненська та Черкаська області. Низьке зростання фізичного обсягу ВРП (до 3,9%) при середньому чи високому (10,3% – 13,0%) темпі зниження кількості безробітних спостерігалось у 22,2% регіонів України, а саме: у Запорізькій, Львівській, Миколаївській, Одеській, Херсонській областях і м. Києві. Переважно (66,7%) це обслуговуючі регіони. Високе зростання фізичного обсягу ВРП при високому темпі зниження кількості безробітних спостерігається в Донецькій та Закарпатській областях, м. Севастополь.

Отже, у регіонах, де спостерігається швидке економічне зростання ВРП та структурний, а іноді й загальний дефіцит трудових ресурсів і, особливо, у великих містах, де народжуваність завжди була нижче, ніж у середньому по Україні, проблема дефіциту трудових ресурсів в найближчий час може стати особливо гостро. Пояснити це можна тим, що точки швидкого економічного зростання, як правило, є і точками гострого демографічного спаду, формується суперечність між високим попитом на робочу силу (особливо кваліфіковану) та її низькою пропозицією з боку наявного населення. Це питання вирішується сьогодні чисто механічно – за рахунок міграції. Але уявлення про міграцію як про універсальний інструмент вирішення проблеми зайнятості великих міст є ілюзорним. Міграційні потоки за напрямками поділяються на внутрішньо-регіональну та зовнішню міграцію. Зовнішня міграція складається з міжрегіональної та міждержавної міграції, за рахунок яких і формується сальдо міграції. Однією з причин міждержавної міграції є навчання. У 2010 р. у ВНЗ Одеського регіону I – IV рівня акредитації навчалось на 5,8% більше іноземних громадян, ніж у 2009 р. Навчальним закла-

дам Одещини віддали перевагу мешканці Китаю, Молдови, Сирії, Російської Федерації, Туреччини. У 2010 р. в Україні постерігалось позитивне сальдо міждержавної міграції за рахунок перевищення прибуття в країну над вибуттям більше, ніж у 2 рази. Але що стосується між-регіональної міграції, то позитивне сальдо спостерігається тільки у 25,9% регіонів України, а саме: у АР Крим, Івано-Франківській, Київській, Одеській, Харківській, Чернівецькій областях, м. Київ, м. Севастополь [3, с. 347]. Перспективним для Одеської області є напрямок міграції з країн СНД, Балтії. Кількість прибулих до Одещини у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення у 2,5 рази перевищує цей показник у середньому по Україні. Останніми роками міграція виступила як фактор, що стримує скорочення чисельності населення області. Слід зауважити, що порівняно з 2009 р. зменшилась міграційна активність населення як в Одеській області, так і в цілому по Україні. Найбільше це проявилось на зовнішній міграції. В Україні тільки у 12 регіонах був зареєстрований міграційний приріст населення, у решті регіонів – міграційне скорочення. Одеська область за рівнем коефіцієнту міграційного приросту поступається тільки м. Києву, м. Севастополю та Київській області.

У формуванні статевовікового складу населення важливу роль відіграє співвідношення статі та віку мігрантів. Серед загальної кількості прибулих в область у 2010 р. (як і у 2009 р.) переважали жінки. Їх питома вага складала 54,7% від загальної кількості прибулих. Серед вибулих у 2010 р., як і в минулі роки, більшість становили жінки – 54,4% від загальної їх кількості. У віковій структурі серед мігрантів переважають особи у працездатному віці. Вони склали 79,5% від загальної кількості прибулих та 79,8% від загальної кількості вибулих, молодь у віці 15 – 28 років – відповідно 55,6% та 57,1% [4, с. 28].

Стан ринку праці регіону неможливо розглядати відокремлено від стану демографічної ситуації. Статевовіковий склад населення визначає співвідношення основних груп і контингентів: дітей, чоловіків, жінок, осіб працездатного віку тощо. Так, падіння народжуваності як в цілому по Україні, так і в Одеському регіоні, у 90-х роках і зростання смертності призвели до формування структури населення, для якої характерна висока питома вага осіб старших вікових груп і значно менша – дітей. Для оцінки процесу постаріння населення побудовано декілька шкал, і одна з них, яка використовується для населення з високим ступенем постаріння, – шкала Россета. Згідно з нею населення, в якому частка осіб віком 60 років і старше складає 18% і більше – це дуже високий рівень демографічної старості. В Одеській області на 1 січня 2010 р. особи у віці 60 років і старше склали 19,5%, у той час як по Україні – 20,7%. Рівень демографічного постаріння міського населення (19,7% осіб віком 60 років і старше) вищий за сільське населення (19,0%). Однією з характеристик демографічної «старості» є також середній вік населення. На початок 2010 р. серед жителів області він становив 39,3 рока (36,8 – у чоловіків і 41,5 – у жінок). У цей же час середній вік жителів України дорівнював 40,2 років (37,4 та 42,6 років відповідно), тобто населення Одещини дещо мо-

лодше. У структурі населення відрізняють групи за демографічними поколіннями: діти (0 – 15 років), батьки (16 – 49 років), пробатьки (50 років і старше). Відповідно до типів моделей, запроваджених шведським демографом Зунбергом, населення Одеської області, як і України в цілому, відноситься до регресивного типу вікової структури, в якій частка пробатьків більша, ніж частка дітей. На початок 2010 р. питома вага пробатьків перевищувала частку дітей у 2 рази: діти – 16%, батьки – 52%, пробатьки – 33% [4, с. 15]. Середня очікувана тривалість життя при народженні у 2008 – 2010 рр. становила у чоловіків 63,8 років, у жінок – 74,9 років. Якщо для розвинутих країн характерна різниця між очікуваною тривалістю життя чоловіків та жінок – 7 років, то в Одеській області вона складала більше 11 років.

Коефіцієнт загального навантаження на початок 2010 р. у порівнянні з даними на 1 січня 2009 р. збільшився на 1,7%. Це відбулося за рахунок збільшення навантаження особами, старшими за працездатний вік. У той час як навантаження особами молодшому за працездатний вік не змінилось.

Усе це привело до змін і на ринку праці Одещини. Чисельність економічно активного населення віком 15 – 70 років за період 2001 – 2010 рр. зменшилася на 3,4%, з яких 93,2% були зайняті економічною діяльністю, а решта класифікувалися як безробітні.

Однією з найбільш серйозних проблем, що спричинила економічна криза, яка розпочалася наприкінці 2008 р., є скорочення обсягів зайнятості та зростання безробіття населення. Рівень економічної активності населення віком 15 – 70 років зменшився з 62,1% у 2000 р. до 61,3% у 2010 р. Зростання рівня економічної активності спостерігалось лише у сільській місцевості, тоді як у жителів міських поселень він дещо знизився. Серед населення працездатного віку цей показник збільшився на 0,8 відсоткового пункту (в.п.) і становив 69,1%. Причому, збільшення показника відбулося через збільшення рівня економічної активності жителів сільської місцевості. Найвищий рівень економічної активності був характерним для осіб віком 35 – 39 років (82,9%), проте найнижчий – у молоді віком 15 – 24 роки (38,1%) та осіб пенсійного віку (21,5%). Кількість зайнятого населення віком 15 – 70 років за період 2001 – 2010 рр. збільшилась на 2,9%, з яких особи працездатного віку в 2010 р. склали 91,4%. Рівень зайнятості населення віком 15 – 70 років відповідно зріс за означений період з 54,7% до 57,5%. Найвищий рівень зайнятості спостерігається у населення у віці 35 – 39 років (76,3%), а найнижчий – у молоді віком 15 – 24 років (35,4%) та осіб віком 60 – 70 років (21,5%). Серед регіонів України найвищий рівень зайнятості в 2010 р. спостерігався в м. Київ (63,6%), м. Севастополь (62%) та АР Крим (60,5%), а найнижчий – в Івано-Франківській області (52,3%) [3 с. 357; 4, с. 14].

За період 2001 – 2010 рр. зменшилась кількість працюючих за наймом на підприємствах, установах та організаціях на 23,0% і становила 61,5% усіх зайнятих. Серед зайнятого населення віком 15 – 70 років майже кожен сьомий працівник був зайнятий у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві, майже

кожен десятий – у промисловості [4, 165]. Зменшення кількості зайнятих у 2010 р. порівняно з 2009 р. найбільше відбулося у виробничих видах діяльності: у промисловості (на 5,1%), будівництві (на 2,9%), сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві (на 10,5%). Водночас збільшення обсягів зайнятості було зафіксоване в державному управлінні, освіті, охороні здоров'я та наданні соціальної допомоги.

Кількість громадян у віці 15 – 70 років, які з різних причин не мали роботи або прибуткового зайняття, за 2010 р., порівняно з даними за 2009 р., збільшилась на 1,7%, та становила 43,1% всієї кількості населення зазначеного віку. Серед цієї категорії населення 90,4% – це економічно неактивні громадяни, а решта (9,6%) – активно шукали роботу, готові були приступити до неї, намагались організувати власну справу або знайшли роботу та чекали відповіді, тобто, за методологією МОП, відносилися до безробітних. Серед безробітних, визначених за методологією МОП, більш ніж три чверті складали мешканці міської місцевості (89,1%), решту – сільські жителі (10,9%). Загальне зростання кількості безробітного населення (віком 15 – 70 років) відбулося в основному за рахунок осіб працездатного віку (на 50,0%). Рівень безробіття населення віком 15 – 70 років, визначений за методологією МОП, у цілому по Україні зменшився у 2010 р. порівняно з попереднім роком на 0,7 в. п. і склав 8,1% ЕАН зазначеного віку. Наразі він був майже на рівні відповідного показника по країнах Євросоюзу (8,9%). Зменшення даного показника (за методологією МОП) серед населення віком 15 – 70 років спостерігається по всіх регіонах України. Серед регіонів Причорноморської зони найвищий рівень безробіття було зафіксовано в 2010 р. у Миколаївській та Херсонській областях: 8,4% та 8,6% відповідно. В Одеській області рівень безробіття населення віком 15 – 70 років за 2001 – 2010 рр. зменшився на 5,7 в. п. та становив 6,1% ЕАН зазначеного віку. За віковими групами найвищий рівень безробіття спостерігався серед молоді у віці від 30 до 34 років (8,4%), а найнижчий – серед осіб 50 – 59 років (4,6%). Більш суттєве збільшення цього показника спостерігалось серед жінок і серед жителів міських поселень порівняно з мешканцями сільської місцевості.

Впродовж 2010 р. відбулися структурні зміни серед безробітних віком 15 – 70 років (за методологією МОП) за причинами незайнятості. Так, питома вага вивільнених з економічних причин збільшилась на 16,7 в. п. і становила 53,3% загальної кількості безробітних. При цьому частка звільнених за власним бажанням зменшилась на 11,6 в. п., непрацевлаштованих після закінчення навчальних закладів на 16,3 в. п. Серед населення у віці 15 – 70 років понад третину складала категорія економічно неактивного населення, з яких кожен другий був пенсіонером, кожен четвертий – учнем або студентом, кожен шостий – зайнятим в домогосподарстві. До вищезазначеної категорії осіб також включаються незайняті особи, які припинили активні пошуки роботи, тому що втратили надію її знайти (зневірені). Порівняно з показником за 2009 р. ця категорія осіб працездатного віку скоротилась на 3,0 тис. осіб. Зменшилась кількість

економічно неактивних осіб працездатного віку, які не знали, де і як шукати роботу, яким чином організувати власну справу або були переконані у відсутності підходящої роботи. Так, у 2010 р. їх кількість становила 0,5% ЕАН працездатного віку. Остання категорія громадян, як і ті особи, які зневірилися у пошуках роботи, за умови сприятливої кон'юнктури на ринку праці могли б запропонувати свою робочу силу, а отже є потенціалом поповнення лав безробітних. За адміністративними даними державної служби зайнятості за допомогою у пошуках роботи до цієї установи впродовж 2010 р. звернулося 20,6 тис. незайнятих трудовою діяльністю громадян. Серед цієї категорії громадян майже кожен другий (48,3%) раніше займав місце робітника, майже кожен третій (31,0%) – посаду службовця, решту складали некваліфіковані працівники та особи без професії [5, с. 32].

За показником рівня зареєстрованого безробіття серед країн СНД Україна посідає четверте – п'яте місце разом з Киргизстаном. Для зареєстрованого безробіття притаманна суттєва регіональна диференціація. Найвищий рівень зареєстрованого безробіття, розрахований у відсотках до ЕНА працездатного віку, у 2010 р. спостерігався у Полтавській (3,8%) і Черкаській (3,3%) областях, а найнижчий – у м. Києві та м. Севастополі (0,3% та 0,6% відповідно). Серед регіонів Причорноморської зони рівень зареєстрованого безробіття коливався від 1,4% в Одеській області до 2,7% у Миколаївській області [3, с. 368].

За адміністративними даними державної служби зайнятості Одещини кількість вільних робочих місць та вакантних посад на підприємствах, установах організаціях на кінець 2010 р. зросла на 19,8% відповідно до 2009 р.: на вакансії робочих – на 25,5%, службовців – на 19,4%, місця, які потребують професійної підготовки, – на 9,6% [5, с. 41]. У загальній кількості вільних робочих місць і вакантних посад майже кожне п'яте припадало на промисловість, шосте – на охорону здоров'я та надання соціальної допомоги і на державне управління, сьоме – на торгівлю, ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку.

Наявність структурної диспропорції між попитом на робочу силу та її пропозицією за професіями є фактором, що обмежує можливості працевлаштування безробітних та задоволення потреб роботодавців у працівниках. Середня навантаженість незайнятого населення, яке звернулося за сприянням у працевлаштуванні до державної служби зайнятості, на кінець 2010 р. становила 82 особи на 10 вільних робочих місць (вакансій) проти 103 осіб на кінець 2009 р. Зокрема, найвищий рівень навантаження незайнятого населення на вільні робочі місця характерний для професій кваліфікованих робітників сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства, робітників з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин, технічних службовців. За показником навантаження на 10 вільних робочих місць (вакантних посад) Україна посідала четверте місце серед країн СНД.

Після тривалих пошуків роботи самостійно частина незайнятих громадян звертається за допомогою у

Державну службу зайнятості. За 2010 р. в Одеській області за сприяння державної служби зайнятості було працевлаштовано близько третини незайнятого населення, що перебувало на обліку цієї установи. Серед працевлаштованих майже половину складають жінки (45,3%), та молодь у віці до 35 років (39,1%), 10,2% – особи, які не могли на рівних умовах конкурувати на ринку праці, та 2,6% – працівники, які були вивільнені у зв'язку з реорганізацією виробництва та скороченням штату. На посади робітників було працевлаштовано 55,4% всіх працевлаштованих, на посади службовців – 18,8%, на місця, які не потребують спеціальної підготовки, працевлаштовано 25,8%.

Серед працевлаштованих незайнятих громадян за вказаний період майже кожен третій отримав роботу у сільському господарстві, мисливстві та лісовому господарстві, сьомий – у торгівлі, ремонті автомобілів, побутових виробів і предметів особистого вжитку.

Одним із напрямків соціального захисту незайнятого населення є організація оплачуваних громадських робіт, які забезпечують тимчасову зайнятість. На таких роботах упродовж 2010 р. працювали на 38,2% менше, ніж за 2009 р. В основному, це були особи, які мали статус безробітних (99,1%). Введення в дію кількості нових робочих місць в усіх сферах економіки є одним із стратегічних заходів активного державного регулювання стану ринку праці. Так, у 2010 р. для заміщення новостворених робочих місць, фактично прийнято на введені місця на 19,8% більше, ніж у 2009 р. З них кожний четвертий прийнятий на введені місця на підприємствах сільського господарства, мисливства та лісового господарства і на підприємствах діяльності транспорту та зв'язку, кожний шостий – на підприємствах переробної промисловості, кожний дев'ятий – на підприємствах торгівлі і ремонту автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку.

Таке явище, як безробіття, поставило нові завдання перед системою професійної перепідготовки та професійного навчання незайнятого населення, які мусять вчасно реагувати на ринковий попит працівників різних спеціальностей. Враховуючи, що у значній кількості громадян тривала довга перерва у роботі, реальний рівень їх кваліфікацій не відповідає вимогам роботодавців. З метою підвищення конкурентноспроможності безробітних державною службою зайнятості здійснюється їх професійне навчання (підготовка, перепідготовка, підвищення кваліфікації). З метою отримання нової професії або спеціальності у 2010 р. у навчальних закладах усіх типів проходили професійне навчання 5,1 тис. незайнятих трудовою діяльністю громадян, серед них: 59,5% – особи, які мають робітничі професії, 16,8% – службовці. Серед незайнятих, які пройшли професійне навчання, 3,2% складають випускники середніх загальноосвітніх шкіл, 1,0% – випускники професійно-технічних закладів, 0,5% – випускники вищих закладів освіти. Молодь у віці до 18 років складає 2,8% незайнятого населення, яке пройшло профнавчання. Професійну підготовку та перепідготовку пройшли 1,4 тис. осіб. Аналіз населення, яке пройшло підготовку та перепідготовку, у розрізі

професій (спеціальностей) у 2010 р. свідчить про те, що найбільшим попитом в економіці області користувались професії кухарів (13,9% від загальної чисельності навчених), водіїв автотранспортних засобів (13,1%), перукарів (9,8%), електрогазозварників (9,1%), операторів комп'ютерного набору (8,4%).

Таким чином, з урахуванням ситуації, що склалася на регіональних ринках праці, у найближчі роки уряд України та органи виконавчої влади на місцях мають концентрувати зусилля на запровадженні дієвих стимулів ліквідації прихованого безробіття та створення робочих місць, а також забезпеченні гарантій зайнятості у процесі реструктуризації підприємств, підтримці підприємництва і зайнятості населення, розширенні практики громадських робіт і підвищенні гнучкості ринку праці, удосконаленні національного законодавства про працю та соціальний захист, формуванні та удосконаленні механізмів підтримки найбільш ефективних видів трудової діяльності самозайнятих. У зв'язку з підвищенням якісних вимог роботодавців до фахової кваліфікації працівників особливої актуальності набуває професійна підготовка та перепідготовка незайнятого населення. За таких умов необхідно збільшити обсяги державної допомоги у навчанні незайнятого населення за фахом. Необхідно уважно вивчати потребу у тих чи інших працівниках, а для цього доцільно розраховувати економічні індекси ділової активності регіону та його складових, а також інтегральні темпові індекси розвитку регіонального ринку праці. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Регіональні ринки праці: аналіз та прогноз / Садова Уляна, Семів Любов, Редкол.: відп. ред. акад. НАН України, М. І. Долішній. – Львів, 2000.
2. **Богиня Д. П.** Основи економіки праці : Навч. посіб. – 2-ге вид., стереотип. / Д. П. Богиня, О. А. Грішнова. – Київ : Знання-Прес, 2001.
3. Статистичний щорічник України за 2010 рік. – К. : ТОВ «Август Трейд», 2011. – 553 с.
4. Склад населення Одеської області за статтю та віком на 1 січня 2010 р.: стат. збірник. – Одеса : Головне управління статистики в Од. області, 2011. – 300 с.
5. Праця в Одеській області: стат. збірник. – Одеса : Головне управління статистики в Одеській області, 2011. – 223 с.